

К. І. Ілікчієва*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Поширення концепції природного права та, як наслідок, втілення в життя доктрини рівних прав чоловіків і жінок, змусило міжнародне співтовариство визнати фактичну відсутність рівноправності статей та створити документи проти насильства та дискримінації жінок. У цих документах йдеться про недопущення насильницьких та дискримінаційних дій щодо жінок, які перешкоджають “повному розкриттю можливостей жінок на благо своїх країн та людства”¹. Існування нерівності, що виявляється у порушенні принципу рівноправності та неповазі до людської гідності не сприяє участі жінок у політичному, соціальному, економічному та культурному житті суспільства на рівні з чоловіками, що, в свою чергу, заважає зростанню добробуту у сім’ї, суспільстві та державі.

Ч. 1 ст. 1 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, що була прийнята 18 грудня 1979 року, визначає термін “дискримінація щодо жінок” таким чином: дискримінація щодо жінок — це розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі². Під насильством в міжнародно-правових документах розуміється будь-який акт насильства, здійснений на підставі статевої ознаки, що спричиняє або може спричинити фізичне, статево чи психологічне ушкодження чи страждання жінкам, включаючи погрози здійснення таких актів, примушування або свавільне позбавлення волі, будь-то в суспільному чи в особистому житті³.

Аналіз наведених вище понять вказує на те, що види і форми дискримінаційних утисків жінок бувають різноманітними, починаючи від обмеження у громадянських свободах і закінчуючи обмеженням волі. Слід зазначити, що всі згадані вище дії у своїй мотивації характерною рисою мають намір принизити чи обмежити права жінки і це є основною відмінністю. Якщо ж у мотиві до вчинення цих дій відсутній намір на обмеження, утиски чи насильство з причин статевої приналежності, то такі дії не можуть кваліфікуватись як дискримінація чи насильство щодо жінок.

Ратифікувавши конвенції щодо захисту прав жінок, Україна зобов’язалася їх виконувати, для чого, серед іншого, 15 листопада 2001 року прийняла Закон “Про попередження насильства у сім’ї”⁴, а 8 вересня 2005 року Закон “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”⁵. Вказані нормативні документи є нормативною базою для створення та регламентування механізмів щодо рівності жінок і чоловіків у різних сферах суспільного життя та мають на меті захистити статі від гендерної нерівності. Зокрема, Закон “Про попередження насильства у сім’ї” забезпечує попередження насильства в сім’ї та має на меті створення умов для розвитку здорової та сильної сім’ї як основи здорового та сильного суспільства. Що ж стосується нового Закону “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, то цей нормативно-правовий

© Ілікчієва К. І., 2006

* аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

¹ Бібліотечка голови профспілкового комітету. — 2005. — № 5-6.

² Там само.

³ Декларація про викорінення насильства щодо жінок від 20.12.1993 р. // Бібліотечка голови профспілкового комітету. — 2005. — № 5-6.

⁴ ОВУ. — 2001. — № 51. — Ст. 2258.

⁵ ОВУ. — 2005. — № 40. — Ст. 2536.

акт створений для досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права.

Існування даних законів, незважаючи на їх неефективність, говорить про те що в українському суспільстві, як, до речі, і в усьому світі, незалежно від економічного благополуччя тієї чи іншої держави, усвідомлена проблема нерівності між статями та насильства однієї статі щодо іншої. У даному дослідженні ми розглянемо дискримінаційні утиски, обмеження та насильство щодо жінок. Що ж загрожує українським жінкам і від чого їх намагається захистити законодавець? Аналіз міжнародного та національного законодавства з цього питання вказує на існування у джерелах таких видів насильства як фізичне, сексуальне (статеве), психічне, психологічне та економічне. Загальна визнаність та кримінальна караність перших трьох видів насильства, тобто фізичного, сексуального (статевого) та психічного, сумнівів не викликає. Наукова доктрина кримінального права та практика давно визначили та визнали такі види насильства як фізичне, психічне та сексуальне. Розробкою питання поняття злочинного насильства та його видами займалися такі науковці: Ю. М. Антонян, Л. Д. Гаухман, Я. І. Гілінський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. В. Іванова, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунєєв, Л. В. Сердюк, А. А. Пюнтковский та інші.

Оскільки, стратегічно важливим є існування єдиної термінології для законодавства, юридичної науки та практики, вважаємо за необхідне конкретизувати використовувані терміни “економічне насильство” та “психологічне насильство”. Визначення понять “економічне насильство” та “психологічне насильство” надасть змогу виокремити діяння, що містять ознаки даних видів насильства та створити механізми ефективної боротьби з цими явищами. Для цього предметом даного дослідження визначаємо питання наступного порядку. Чи може насильство бути економічним чи психологічним? Якщо так, то чи є ці різновиди насильницьких дій злочинними, чи їх суспільна небезпечність не є такою високою, що б застосовувати найсуворіші методи суспільного впливу та осуду?

Правозахисні організації, що працюють з проявами насильства щодо жінок, виробили наступне поняття: економічне насильство — це залишення без ресурсів, заборона працювати, контроль за витратами, фінансовий контроль та залежність, що здійснюється через видачу грошей лише на прохання і лише на прожиття, обмеження, відмова у грошах, надання недостатньої кількості засобів для життя, обов'язкові процедури звітів про витрачені кошти, приховування доходів, несправедливий поділ майна, вилучення грошей⁶. Українське законодавство тлумачить поняття економічного насильства дещо по іншому — під ним розуміється умисне позбавлення житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я⁷.

Законодавче тлумачення є дещо вужчим, ніж тлумачення громадських організацій, проте характеризування явища через його прояви не завжди є виправданим. В даному випадку, характеризуючи економічне насильство через його прояви, ні практика, ні законодавець не визначили конкретні межі поняття та дали занадто широке, на нашу думку, тлумачення.

Для того, щоб визначити що таке економічне насильство, слід визначити поняття самого насильства. Філософський погляд на насильство дає змогу окреслити його поняття як будь-який

⁶ bin/neg/rub.cgi?nomer=573&rubrica=soc&article=87661; <http://www.sb.by/article.php?articleID=52229>; http://siteistok.host.net.kg/bibl/DC-2/411_tugelbaeva.htm; <http://www.laspodmoga.ru/d-ekonnas.php>; <http://rofk.ru/different/2003/09/04/133146.html>.

⁷ Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. // ОВУ. — 2001. — № 51. — Ст. 2258.

вплив однієї людини (класу, соціальної групи) на іншу (клас, соціальну групу) для отримання чи збереження панування чи отримання будь-яких привілеїв⁸. З цієї точки зору, усі вказані вище дії можуть бути визнані економічним насильством. Залишення без ресурсів, заборона працювати, контроль за витратами, фінансовий контроль та залежність, позбавлення житла, їжі, одягу та іншого майна мають вплив на господарське (у розумінні побуту) життя будь-якої особи, на її економічне становище. Проте, таке розуміння насильства не містить юридичного тлумачення, що заважатиме повноцінному захисту від зловживань економічного характеру.

Теорія кримінального права визначає насильство як суспільно небезпечний протиправний фізичний чи психічний вплив на іншу особу проти чи всупереч її волі, що містить загрозу для її життя чи здоров'я в момент заподіяння, позбавлення свободи чи може заподіяти фізичну, моральну, майнову шкоду⁹. Для того, щоб поняття економічного насильства відповідало основам кримінального права, воно має містити, виходячи з наведеного вище поняття насильства, такі ознаки: суспільну небезпечність, протиправність та наслідки. Але дане поняття, охоплюючи фізичне та психічне насильство, не вказує на економічний вплив як різновид насильства. Це свідчить про те, що перераховані вище дії не несуть такої суспільної небезпечності, яка б тягнула за собою кримінальну відповідальність.

Що ж стосується протиправності, то всі ці дії порушують основні конституційні принципи, а, отже, є протиправними. Будь-які протиправні діяння мають каратись, оскільки, якщо не усунути причини конкретного злочинного акту, то на протязі певного часу девіація поведінки виходить за рамки окремого індивіда та стає проблемою колективною¹⁰.

Україна, прийнявши Закон "Про попередження насильства в сім'ї", намагається мінімізувати прояви будь-яких дискримінаційно-насильницьких діянь у сім'ї. Економічне насильство, відповідно до норми закону, своїми наслідками може мати смерть, порушення фізичного та психічного здоров'я. Такі наслідки містять в собі велику суспільну небезпечність та відповідно до Кримінального кодексу України кваліфікуються відповідними статтями, за якими передбачено кримінальну відповідальність за вбивство, доведення до самогубства, тілесні ушкодження різної тяжкості та інші, тобто діяння, які теорією кримінального права являють собою фізичне чи психічне насильство.

Проведений вище аналіз свідчить про те, що використання терміну "економічне насильство" в тлумаченні Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" не є коректним, оскільки, умисне позбавлення житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я являють собою ні що інше, як різновид енергетичного чи інформаційного впливу на особу.

Що стосується терміну, запропонованого громадськими організаціями, то його зміст частково відрізняється від терміну Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" в частині заборони працювати, контролю за витратами, фінансового контролю та є більш ширшим. Ці дії були залишені поза увагою законодавця, проте містять у собі протиправність та певну суспільну небезпечність. Чи можна їх назвати економічним насильством? Вочевидь ні, тому що такі дії несуть в собі загрозу психічному здоров'ю особи, а відтак є психічним насильством.

⁸ Див.: Большая советская энциклопедия. 3-е изд. — М., 1974 — Т. 17 — С. 297; *Иващенко А. В., Марцев А. И.* Методология правового исследования насилия // Социально-правовые проблемы борьбы с насилием. — Омск, 1996 — С. 4; *Монтескье Ш.* Избранные произведения. — М., 1955 — С. 230-233.

⁹ *Гришук В. К.* Насильство // Юридична енциклопедія в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998 — Т. 4; *Иванова В. В.* Преступное насилие: Учеб. пособие для вузов / Юридический ин-т МВД РФ. — М.: Книжный мир, 2002. — С. 16.

¹⁰ *Петин И. А.* Механизм преступного насилия. — СПб.: Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2004. — С. 78.

Якщо ж наслідками таких дій стали розлади фізичного здоров'я, то відповідно мова може йти про кримінально-правове тлумачення фізичного насильства.

Підсумовуючи все вище зазначене, ми доходимо висновку, що економічного насильства як різновиду соціального насильства не існує. Перераховані вище дії, що відносять до економічного насильства, на нашу думку, можуть розглядатися як прояви фізичного чи психічного насильств у сфері побутового забезпечення. Проте слід зауважити, що мотивацією цих дій є бажання контролювати економічне життя жінки, що може бути проявом прагнення влади. Влада є пануванням однієї волі над іншою, пристосовуючи це до людських відносин, її можна визначити як прийняття рішення за іншого. Вона може мати не менш, як три суттєво різні засади. Вона може базуватись на реальних відмінностях волі, і тоді більш зріла воля природним чином панує над незрілою: це є влада батьків над дітьми. Вона може мати своїм джерелом попередній більш-менш чіткий договір, коли індивіди свідомо і з метою спільної вигоди відмовляються від деяких прав, передають рішення з певних питань, певним особам: це є влада законно обраного правителя. Нарешті, влада може ґрунтуватись на прямому фізичному впливі — тоді вона виступає як насильство: це є влада окупанта, гвалтівника тощо.

В нашому випадку мова йде про третю форму владних відносин, тож навіть у трактуванні насильства, як різновиду владних відносин, основним є прямий фізичний вплив, а тому контроль економічного життя жінки не може розглядатися як економічне насильство. Зазначені дії, на нашу думку, слід назвати зловживанням у сфері побутового забезпечення.

Для узгодження законодавства та практики пропонуємо використовувати термін **“зловживання у сфері побутового забезпечення”**, під яким розуміємо **умисне позбавлення коштів, заборону працювати, контроль за витратами, фінансовий контроль та залежність, приховування доходів, несправедливий поділ майна, позбавлення житла, їжі, одягу, на які постраждалий має передбачене законом право.** Цей термін має стати єдиним для всіх галузей права, законодавства та практики.

А п. 5 ст. 1 Закону України “Про попередження насильства в сім'ї” пропонуємо викласти у новій редакції: зловживання у сфері побутового забезпечення членів сім'ї — умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї коштів, заборона працювати, контроль за витратами, фінансовий контроль та залежність, приховування доходів, несправедливий поділ майна, позбавлення житла, їжі, одягу, на які постраждалий має передбачене законом право. Це дасть змогу правоохоронним органам та правозахисним організаціям більш ефективно боротися з проявами економічної дискримінації.

Що стосується терміну “психологічне насильство”, то вживання цього терміну є некоректним, оскільки, словоформа “психологічний” є прикметниковою формою слова “психологія” та означає належний до психології, тобто до галузі людських знань. Під словом же “психологія” розуміється наука про закономірності, розвиток і форми психічної діяльності живих істот або навчальна дисципліна (також книжка, підручник), що викладає зміст цієї науки¹¹. А, оскільки, вплив на науку можливий лише у вигляді наукової діяльності, вважаємо, що поняття “психологічне насильство” не може існувати, тим більше у злочинній формі.

При аналізі тлумачення слів “насильство” та “психологія” стає зрозумілим, що психологічного насильства бути не може, оскільки застосування фізичної сили або будь-який інший вплив на науку в такому контексті неможливий. Вплив на науку відбувається під час її розбудови, досліджень проблемних питань, пошуку нових ідей та здійснення відкриттів. Такий вплив має суто наукове підґрунтя і не несе, в ідеалі, ніяких негативних наслідків. Наслідки

¹¹ http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RNxorol; Іваненко А. О. Тлумачний словник української мови. — Х.: Фоліо, 2001. — С. 293-295.

можуть наступити лише при застосуванні наукових наробок. Але в нашому випадку застосування психології має кваліфікуватись як психічне насильство, оскільки, застосовуючи знання з психології, людина впливає не на науку психологію, а на предмет науки — психічну діяльність особи. А вплив на психічну діяльність особи, відповідно до науки кримінального права, відноситься до психічного насильства. Зрозуміло, що інтенсивність такого впливу може бути різною, починаючи від виникнення різних емоцій до розладів психічного здоров'я.

Що стосується існування у суспільстві поняття психологічного насильства, то, виходячи зі змістовного навантаження та поняття, що дається у Законі України “Про попередження насильства у сім'ї”, під психологічним насильством у суспільстві розуміють дії, що є формами прояву психічного насильства. Існування двох понять, що розуміють під собою одне й те саме явище, на нашу думку, нераціональне, і тому, ми пропонуємо виключити з законодавчої лексики словосполучення “психологічне насильство”, замінивши його на словосполучення “психічне насильство”, а п. 4 ст. 1 відмінити.

Розвиток наукових наробок дає можливість суспільству ефективніше боротися з таким соціальним явищем як насильство щодо жінок, а законодавцю уникати неоднозначності у застосуванні термінів при створенні нових правових норм. Бурхливий розвиток життя потребує постійних змін, і тому ефективна взаємодія представників громадських правозахисних організацій, законодавців та науковців створить умови для боротьби та профілактики будь-яких проявів насильства взагалі, та проти жінок зокрема.

Стаття рекомендована до друку відділом проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (протокол № 12 від 31 жовтня 2006 року)

